

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ■ ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΟΝΑΤΙΔΗΣ - ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ - ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ Ἐπιδημίες καί καραντίνα: ἡ ὑγειονομική πολιτική τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ■ ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΔΑΜΑΔΙΩΤΟΥ Ἡ Λέσβος ἀπό τόν ὄψιμο Διαφωτισμό στόν Ἑλληνοθωμανισμό ■ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΒΕΡΡΑΡΟΥ Οἱ κτηματικές ἀποζημιώσεις τῶν νεοφώτιστων, 1830-1853 ■ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Τό ἔθνος τῶν Ρεπουμπλικάνων Ριζοσπαστῶν ■ ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ Ἐνα αὐθόρμητο λαϊκό κίνημα; Ἡ περίπτωση τοῦ Πανεπειρωτικοῦ Συνδέσμου Ἐπιστράτων ■ ΕΥΓΕΝΙΟΣ Δ. ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Ἡ συζήτηση γιά τόν ἐξπρεσιονισμό στήν Ἑλλάδα, ἡ ὑποδοχή τῆς ἐκθεσης τοῦ Φώτη Κόντογλου καί ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Φιλική Ἐταιρεία* ■ ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ - ΔΑΦΝΗ ΛΑΠΠΑ Οἱ ἐβραϊκές περιουσίες στά μεταπολεμικά Χανιά ■ ΑΝΔΡΕΑΣ Κ. ΜΠΟΥΡΟΥΤΗΣ Κοινωνικό περιθώριο καί πορνεία στή μεταπολεμική Ἑλλάδα ■ ΔΙΠΥΛΟΝ - ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΕΛΙΣΣΑ Ἱστορίες μιᾶς ἀόρατης Ἀθήνας (in-Athens) [Μανόλης Κορρές ~ Μάνος Μπίρης ~ Δημήτρης Φιλιππίδης] ■ ΧΡΟΝΙΚΟ Στέφανος Ἰωαννίδης, Νέες ἔρευνες γιά τήν ἱστορία τῆς ἐκβιομηχάνισης ■ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ Χαράλαμπος Κουρουνδής ~ Ἄννα Ματθαίου ~ Νίκος Κοκκομέλης ~ Θανάσης Μπαρλαγιάννης ~ Ἐφη Ἄβδελα ~ Ἄθηνᾶ Συριάτου

Χρονικό

Νέες έρευνες για την ιστορία της έκβιομηχάνισης

Ήμερίδα «Βιομηχανική ιστορία: οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, τεχνολογικές προσαρμογές, πολιτικές διαπραγματεύσεις, 19ος-20ός αιώνας» (Αθήνα, 15 Ἀπριλίου 2022).

Ἡ βιομηχανική ιστορία εἶναι ἕνα εὐρύ πεδίο ιστορικής έρευνας, στό ὁποῖο συγκλίνουν πολλές ἐπιμέρους ιστορίες. Ἡ ιστορία τῆς ἐργασίας, ἡ ιστορία τῆς τεχνολογίας, ἡ οἰκονομική ιστορία, ἡ κοινωνική ιστορία, ἡ τοπική ιστορία, ἡ ιστορία τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ ιστορία τοῦ φύλου καί ἡ περιβαλλοντική ιστορία εἶναι ἴσως οἱ πρῶτες πού ἔρχονται στό νοῦ. Ἡ προφορική ιστορία, στό βαθμό πού ἐστιάζει στά ὑποκείμενα τῆς ἐργασιακῆς διαδικασίας, ἐπιλέγει καί αὐτή συχνά τή βιομηχανία ὡς τόπο έρευνας¹. Τό σύνηθες ἐπίκεντρο τῆς βιομηχανικῆς ιστορίας, δηλαδή τό ἐργοστάσιο-ἐπιχείρηση ἢ ὁ βιομηχανικός κλάδος, ἀποτελεῖ, ταυτόχρονα, ἕναν πρόσφορο τόπο γιά τή διεπιστημονική συνάντηση τῶν ιστορικῶν μέ μελετητές τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς πολιτικῆς, τῶν κοινωνικῶν καί συνδικαλιστικῶν κινήματων, τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων, τῆς ὀργάνωσης καί διοίκησης τῶν ἐπιχειρήσεων. Τόν κρίσιμο ρόλο τοῦ συνδετικοῦ ἱστοῦ μεταξύ τῶν πολλαπλῶν αὐτῶν συναντήσεων ἐπιτελοῦν κατά κύριο λόγο τά ἀρχεῖα βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἀξιοποίησή τους καθιστᾷ ἱκανή τή συμπλήρωση τῶν κἀδρων, πού σχηματίζονται ἀπό τή θεωρία καί τή στατιστική, μέ πραγματικό ιστορικό περιεχόμενο. Στή χώρα μας, ἡ διάσωση, ὀργάνωση καί διαθεσιμότητα τῶν ἀρχείων αὐτῶν εἶναι ἕνα διαρκές ζητούμενο στήν ιστοριογραφία καί στήν ἀρχαιονομία².

1. Βλ. π.χ. τό πρόσφατο 5ο Διεθνές Συνέδριο Προφορικῆς Ἱστορίας μέ θέμα «Βιο-αφηγήσεις γιά τόν κόσμο τῆς ἐργασίας: ρήξεις, καμπές, τροχιές» (Ρέθυμνο, Μάιος 2022).

2. Ἐνδεικτικά: Σπυριδοῦλα Ἀράθυμον, *Τά Ἑλληνικά Βιομηχανικά Ἀρχεῖα. Καταγραφή, Ἡλεκτρονική Τεκμηρίωση καί Ἀξιοποίησή τους*, διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Αἰγαίου, 2009. Σέ ἐπίπεδο ἐπιστημονικῶν ἡμερίδων σημειώνονται, ἐνδεικτικά, α) ἡ ἡμερίδα τῆς ΕΕΟΙ, τόν Μάρτιο τοῦ 2015, «Ἀρχεῖα καί πηγές γιά τήν οἰκονομική καί κοινωνική ιστορία τοῦ Πειραιᾶ» (βλ. Λήδα Παπαστεφανάνη, «Ἀρχεῖα καί πηγές τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ιστορίας τοῦ Πειραιᾶ. Μιά ἡμερίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Οἰκονομικῆς Ἱστορίας (Πειραιᾶς, 20 Μαρτίου 2015)», π. *Τά Ἱστορικά*, τ. 32, τχ. 62, Ἰούνιος 2015, σ. 222-232) καί β) ἡ ἡμερίδα τοῦ ΠΙΟΠ καί

Χρονικό

Ἡ δυνατότητα τῆς βιομηχανικῆς ἱστορίας νά λειτουργεῖ ὡς τόπος εὐρείας συνάντησης ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων ἐπιβεβαιώθηκε στήν ἐπιστημονική ἡμερίδα πού συνδιοργανώθηκε ἀπό τό Πολιτιστικό Ἰδρυμα Ὀμίλου Πειραιῶς (ΠΙΟΠ) καί τό Ἐργαστήριο ἱστορικῆς ἔρευνας νεότερων καί σύγχρονων κοινωνιῶν τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, σέ συνεργασία μέ τήν Ἑλληνική Ἐταιρεία Οἰκονομικῆς Ἱστορίας (ΕΕΟΙ). Μέ τίτλο «Βιομηχανική ἱστορία: οἰκονομικές καί κοινωνικές ἀλλαγές, τεχνολογικές προσαρμογές, πολιτικές διαπραγματεύσεις, 19ος-20ός αἰώνας», ἡ ἡμερίδα ἔλαβε χώρα τήν Παρασκευή, 15 Ἀπριλίου 2022, στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο τοῦ ΠΙΟΠ. Σκοποί τῆς ἡμερίδας, σύμφωνα μέ τό κείμενο πού συνόδευε τό πρόγραμμα τῆς, ἦταν ἡ κριτική ἐπαναπροσέγγιση τῆς ἱστοριογραφίας, ἡ χαρτογράφηση ἀρχαιολογικῶν διαθεσιμότητων καί ἡ παρουσίαση πρόσφατων ἐρευνῶν πού σχετίζονται μέ τήν ἱστορία τῆς βιομηχανίας. Στόν χώρο τῆς ἡμερίδας διοργανώθηκε ἔκθεση σχετικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ.

Ἡ πρώτη συνεδρία, ὑπό τήν προεδρία τῆς Χριστίνας Ἀγριαντώνη, συνεξέτασε τήν ἱστοριογραφία γιά τήν ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας, τίς σύγχρονες οἰκονομικές θεωρίες γιά τή βιομηχανία στήν Ἑλλάδα καί τίς σχετικές ἀρχαιολογικές διαθεσιμότητες. Ἡ Λήδα Παπαστεφανάνη παρουσίασε τά στάδια ἀπό τά ὁποῖα διήλθε ἡ ὀπτική τῆς ἔρευνας μετά τό 1974: ἀπό τήν ἔμφαση στήν «καθυστέρηση», σ' ἓνα πλαίσιο ταύτισης νεωτερικότητας καί ἐκβιομηχάνισης, στίς νέες προσεγγίσεις πού ἔθεσαν τίς βάσεις τῆς περιοδολόγησής, τῆς χαρτογράφησης τῶν ἀρχείων καί τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀγορᾶς καί τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου. Ἀναδείχθηκε ἡ ἐπίδραση πού ἀσκεῖται στήν ἱστοριογραφία καί τήν πολιτική οἰκονομία τόσο ἀπό τό διεθνές πλαίσιο ἔρευνας (π.χ. ἡ ὀπτική τῆς «διάχυτης ἐκβιομηχάνισης») ὅσο καί ἀπό τήν τρέχουσα φάση οἰκονομικῆς δραστηριότητας (ὅπως ἔχει ἀποτυπωθεῖ στίς ἀντικρουόμενες τάσεις γιά τή μελέτη τῆς μεταπολεμικῆς ἐκβιομηχάνισης τῆς Ἑλλάδας). Ἰδαίτερη μνεία ἔγινε στή σύγχρονη ἀντίληψη πού θεωρεῖ τήν ἑλληνική οἰκονομική καί κοινωνική ἱστορία ὡς μιά ἰδιαίτερη εὐρωπαϊκή περίπτωση, καί στήν πρόοδο πού αὐτό συνιστᾶ σέ σχέση μέ τίς προσεγγίσεις περί καθυστέρησης. Ἀναφέρθηκαν, τέλος, οἱ ἐπιμέρους συνεισφορές πού ἀκόμη ἀπαιτοῦνται: ἡ πληρέστερη γεωγραφική καί χρονική κάλυψη, ἡ ἐστίαση σέ πόλεις μέ σημαντική βιομηχανική ἱστορία, ἡ ἐργασία στή μεταπολεμική βιομηχανία, οἱ περιβαλλοντικές ἐπιπτώσεις.

Συνεχίζοντας τόν προβληματισμό γιά τή σχέση μεταξύ θεωρίας καί πραγματικῶν οἰκονομικῶν ἐξελίξεων, ὁ Γιάννης Καλογήρου παρουσίασε τό τρέχον εὐρωπαϊκό πλαίσιο, πού θέτει ὡς προτεραιότητα τήν τεχνολογική ἀναβάθμιση τῆς παραγωγῆς, μέ στόχο τή βελτίωση τῆς θέσης τῆς Εὐρώπης στή διεθνοποιημένη οἰκο-

τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας γιά τήν παγκόσμια ἡμέρα ἀρχείων, μέ ἔμφαση στά ζητήματα ἀρχείων ἐπιχειρήσεων (Ἰούνιος 2017).

νομία (ἀναδυόμενος «τρίτος βιομηχανικός αιώνας», «Βιομηχανία 4.0»). Άσκήθηκε κριτική στις διαδεδομένες, χονδροειδείς απόψεις για τήν υποτιθέμενη διαχρονική και ολοκληρωτική απουσία βιομηχανίας και βιομηχανικής πολιτικής στην Ελλάδα. Κύριο έπιχείρημα του όμιλητή ήταν ή κρισιόμότητα τής επίδρασης τής διεθνούς οικονομικής συγκυρίας στην εξέλιξη τής εγχώριας οικονομίας. Τό συνέδριο συζήτησε ιδιαίτερα τή θέση ότι ή ελληνική βιομηχανία μετά τό 1980, όχι μόνο άντεξε στην κρίση, αλλά ίσως και νά συγκεντρώνει τίς προϋποθέσεις για τή διεκδίκηση μιάς θέσης στό σύγχρονο πλαίσιο τεχνολογικής επανάστασης. Έρωτήματα άνένκυσαν άναφορικά μέ τόν ρόλο πού έχει διαδραματίσει στην εξέλιξη τών μακρο-οικονομικών μεγεθών, ίστορικά και τίς μέρες μας, ή πολιτική συμπίεσης του εργατικού κόστους. Γενικότερα άναδείχθηκε ό ίστορικός χαρακτήρας τής βιομηχανικής ανάπτυξης, ως άποτέλεσμα τών έκάστοτε συνδυασμών άγοράς και δημόσιας πολιτικής. Στόν άντίποδα, τονίστηκε ή άνεπάρκεια τών μονομερών οικονομικών θεωρήσεων, οί όποίες ταυτίζουν τή μεγιστοποίηση τών έπιχειρηματικών κερδών μέ τήν άνάπτυξη.

Η πορεία τής εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα δέν έχει επηρεάσει μόνο τίς θεωρίες τών ίστορικών και τών οικονομολόγων, αλλά και τή διαθεσιμότητα τών βιομηχανικών άρχείων, τά όποια, μέ τή σειρά τους, χρησιμοποιούνται για τήν τεκμηρίωση. Αύτή τήν πλευρά τής σύνδεσης μεταξύ εκβιομηχάνισης και ίστορίας άνέδειξε ή Έλένη Μπενέκη, προχωρώντας σε μιά χαροτογράφιση τών άρχειακών διαθεσιμοτήτων του Ίστορικού Άρχείου ΠΙΟΠ. Όρισμένες άπό τίς κυριότερες συλλογές οικονομικών και βιομηχανικών άρχείων δημιουργήθηκαν άπό τή συγκεκριμένη πορεία τής εκβιομηχάνισης τής χώρας, και ιδιαίτερα άπό τή συμβολή τών μεταπολεμικών χρηματοδοτικών όργανισμών και τραπεζών σ' αύτή τήν εκβιομηχάνιση. Η ίστορική πορεία συγκρότησης τών βιομηχανικών άρχείων τά καθιστά καταλληλότερα για τή διερεύνηση όρισμένων έρωτημάτων, τά όποια οί άνεδροι κλήθηκαν νά μελετήσουν μέ τήν άξιοποίηση τής πολιτικής «άνοικτου άρχείου» του Ίστορικού Άρχείου του ΠΙΟΠ.

Η δεύτερη συνεδρία, υπό τήν προεδρία τής Λήδας Παπαστεφανάνη, μετατόπισε τό ενδιαφέρον σε έπιμέρους βιομηχανικούς κλάδους, τόπους και έπιχειρήσεις. Οί εισηγήσεις είχαν ένα ευρύ χρονικό πλαίσιο, άπό τά τέλη του 19ου αιώνα έως τό 1980, και περιελάμβαναν βιομηχανίες μέ διαφορές ως προς τόν τόπο εγκατάστασης, τό μέσο μέγεθος τών έπιχειρήσεων, τό βαθμό εκμηχάνισης τής παραγωγής, τήν εργασία και τό προϊόν. Έτσι άναδείχθηκε σε όλη της τήν έκταση ή πρόκληση τής ίστορίας τής βιομηχανίας, πού άπαιτεί γνώση τόσο τών διαφόρων ίστορικών περιόδων, όσο και τής πολυσύνθετης οικονομικής πραγματικότητας του έκάστοτε κλάδου και τών βιομηχανικών τόπων. Η εισήγηση του Δημήτρη Κοπανά για τήν άλευροποιία-μακαρονοποιία τής Κέρκυρας πρότεινε τρόπους μέ τούς όποιους μπορεί νά άντιμετωπιστεί ή έλλειψη άρχείων έπιχειρήσεων, όπως ή άξιοποίηση κρατικών άρχείων, άρχείων άσφαλιστικών ταμείων και άρχείων

Χρονικό

Έργατικών Κέντρων. Από πραγματολογική άποψη, τό ζήτημα πού ἀναδείχθηκε ἦταν ἡ ἀνάδυση καί κυριαρχία μονοπωλίων στόν κλάδο στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, καθώς καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό κράτος ὄριζε τό πλαίσιο ἀνάπτυξης, μέσω τῆς διανομῆς τοῦ σιταριοῦ.

Ἀντίστοιχοι ἱστοριογραφικοί καί πραγματολογικοί προβληματισμοί ἀναδείχθηκαν καί στήν παρουσίαση τοῦ Μιχάλη Μπαρδάνη γιά τήν πλινθοποιία-κεραμοποιία τῆς Ἀθήνας κατά τόν Μεσοπόλεμο καί τήν Α.Ε. «Ἄτλας». Οἱ σύεδροι συζήτησαν πάνω στους παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐπιτρέπουν σέ ὀρισμένες ἐπιχειρήσεις νά κυριαρχήσουν πρὸς στιγμὴν στήν ἀγορά, ὅπως οἱ καινοτομίες-εὑρεσιτεχνίες ἢ οἱ προσβάσεις σέ πρῶτες ὕλες, καθώς καί, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, πάνω στους παράγοντες πού ὀδηγοῦν ἀκμάζουσες ἐπιχειρήσεις σέ γρήγορη παρακμῆ, ὅπως ἡ ἀδυναμία τους νά ἀνταποκριθοῦν στίς ἐξελισσόμενες ἀπαιτήσεις τῆς ἀγορᾶς. Γενικότερα προέκυψε ὅτι οἱ οἰκονομικές ἐξελίξεις σέ κάθε βιομηχανικό κλάδο ἐξαρτῶνται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τίς ἀγορές καί τή διάθεση τῶν προϊόντων. Αὐτό κατέστη φανερό καί στήν παρουσίαση τοῦ Βασίλη Γεωργάκη γιά τά μεταλλεῖα μαγγανίου Κοκκίνη στήν Ἄνδρο (1900-1980) μέ βάση ἕνα ἰδιωτικό ἀρχεῖο. Ἐμφαση δόθηκε σέ ἕνα σύνηθες φαινόμενο στήν ἑλληνική ἱστορία ἐπιχειρήσεων, τή διαδοχή τῶν γενεῶν στό πλαίσιο τῆς οἰκογενειακῆς ἐπιχείρησης. Παράλληλα, ἡ ἱστορία τῆς μεμονωμένης περίπτωσης τῶν μεταλλείων τῆς Ἄνδρου συνδέθηκε μέ τίς γενικότερες παθογένειες τοῦ μεταλλευτικοῦ κλάδου στήν Ἑλλάδα. Ἀπό ἱστοριογραφική ἄποψη, γόνιμη ἦταν ἡ συζήτηση γιά τό πρόβλημα τῆς ἑτεροβαροῦς σύνθεσης τῶν ἀρχείων, μέ ἐντονότερη τήν κάλυψη μιᾶς ὀρισμένης φάσης τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιχειρήσεων (ἐδῶ, τῶν προσπαθειῶν ἐπαναλειτουργίας τῶν μεταλλείων μετά τό 1960).

Στήν τρίτη συνεδρία, ὑπό τήν προεδρία τοῦ Πάννη Καλογήρου, ἡ προσοχή ἐστίαστηκε στή μεταπολεμική περίοδο. Ἡ τελευταία διερευνήθηκε ἀπό τρεῖς πλευρές: ἐργασιακή διαδικασία, ρυθμίσεις ἐργασιακῶν σχέσεων καί ἐργατικός συνδικαλισμός. Ἡ Μαρίνα Τσιροτσίκου, στήν παρουσίασή της γιά τό στρατιωτικό ἐργοστάσιο ἔνδυσης-ὑπόδησης «700 ΣΕ» στόν Πειραιά, ἔδωσε ἔμφαση στήν ἐργασία καί τήν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς. Διερεύνησε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συγκροτήθηκε, μετά τό 1950, ἕνα ἰδιόμορφο ἐργασιακό περιβάλλον, ὅπου ὁ ἔλεγχος καί ἡ ἐπιστασία συνδύαζε τόν ἔμφυλο χαρακτήρα μέ τή διάκριση μεταξύ στρατιωτικῶν καί πολιτῶν. Σέ μεταγενέστερο στάδιο, ἡ ἔρευνα γιά τήν ἐργασιακή διαδικασία καί τήν ἐπιστασία ἀναμένεται νά φωτίσει, μεταξύ ἄλλων, τή διαδικασία σχηματισμοῦ τῶν ἐργασιακῶν ταυτοτήτων. Τό τελευταῖο ζήτημα ἦταν ἕνα ἀπό τά σημεῖα ἀναφορᾶς καί στήν εἰσήγηση τοῦ Στέφανου Ἰωαννίδη, ὁ ὁποῖος πρότεινε τήν ἀξιοποίηση τῶν συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ὡς πηγῆς γιά τήν κατανόηση τῶν μεταπολεμικῶν ἰδεολογιῶν γιά τήν ἐργασία. Ἐμφαση δόθηκε στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο μιᾶ ὀρισμένη ἐργασιακή συνθήκη, ὅπως ἡ μαθητεία ἢ ἡ ἐργασία σέ συγκεκριμένη θέση, ἀποτυπώνεται μέ ἀφη-

ρημένο τρόπο στίς κανονιστικές ρυθμίσεις για τήν εργασία. Από πραγματολογική άποψη, οί συνέδροι συζήτησαν πάνω σέ όρισμένες έξαιρέσεις ώς πρός τόν τρόπο ρύθμισης τών εργασιακών σχέσεων στή μεταπολεμική Έλλάδα: ή ανάγκη του κράτους για προσέλκυση ξένων επενδύσεων άφηνε στους μη Έλληνες ιδιοκτήτες περιθώριο για τήν έπιβολή διαφορετικών όρων εργασίας και συλλογικών διαπραγματεύσεων σέ επίπεδο παραγωγικής μονάδας.

Στόν αντίποδα, όταν οί εργοστασιακοί εργάτες έπιζήτησαν μέ δική τους πρωτοβουλία τήν εγκαθίδρυση συλλογικών διαπραγματεύσεων και ρυθμίσεων σέ επιχειρησιακή βάση, ήρθαν άντιμέτωποι μέ τήν έχθρότητα τής εργοδοσίας. Αυτό προέκυψε από τήν εισήγηση του Άκη Παλαιολόγου για τόν επιχειρησιακό συνδικαλισμό στή βιομηχανία τής Πάτρας μετά τή Μεταπολίτευση. Η καταφυγή τής εργοδοσίας σέ έπιθετικές πρακτικές άντιμετώπισης του εργατικού συνδικαλισμού ήταν ό κύριος λόγος για τήν περιορισμένη διάδοση τών επιχειρησιακών σωματείων στήν πόλη έως τό 1981. Αναδείχθηκε, συνεπώς, ότι τό επίδικο στόν προσδιορισμό τής ρύθμισης τών εργασιακών σχέσεων δέν ήταν πρωτίστως τό επίπεδο του πεδίου τής ρύθμισης (κλαδικό, όμοιοεπαγγελματικό ή επιχειρησιακό), αλλά τό εάν ή εργατική ή ή εργοδοτική πλευρά διατηρούσε τήν πρωτοβουλία και τόν έλεγχο τής διαδικασίας διαπραγμάτευσης.

Η τέταρτη συνεδρία, υπό τήν προεδρία του Σωκράτη Πετμεζά, διατήρησε τό κράτος ώς κεντρικό άξονα τής συζήτησης, μεταφέροντας όμως τήν έμφαση σέ όρισμένες άλλες λειτουργίες που αυτό αναλαμβάνει στό πλαίσιο τής όργάνωσης και διευκόλυνσης τής καπιταλιστικής παραγωγής και τών κοινωνικών λειτουργιών: άμεσος εργοδότης, προστάτης ενός κλάδου, έκχωρητής δικαιωμάτων για τήν κατασκευή κρίσιμων ύποδομων, όργανωτής τής συγκεντροποίησης τής παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος. Η εισήγηση τής Δόμνας Ίορδανίδου έστίασε στόν μεταλλευτικό κλάδο, στόν όποιο τό ζήτημα τής ιδιοκτησίας, κρατικής ή ιδιωτικής, άπασχόλησε σταθερά τόσο τούς άμεσα έμπλεκόμενους όσο και τήν κοινή γνώμη κατά τόν Μεσοπόλεμο. Η εισήγησή της έντόπισε περάσματα από τήν υπεράσπιση τής ιδιωτικής έκμετάλλευσης στήν ύποστήριξη τής έθνικοποίησης, τά όποια συνδέονταν μέ άντίστοιχες φάσεις τής κρατικής μεταλλευτικής πολιτικής σέ διεθνές επίπεδο, καθώς και μέ τίς τρέχουσες οικονομικές άντιλήψεις.

Τό γενικότερο ζητούμενο ήταν ή διερεύνηση του τρόπου μέ τόν όποιο χارασόταν ή κρατική πολιτική, δεδομένου ότι τά συμφέροντα τών κοινωνικών όμάδων δέν έναρμονίζονταν. Η πλευρά αυτή αναδείχθηκε και στήν εισήγηση τής Ευφροσύνης Ρούπα για τήν κρατική προστασία τής βαμβακουργίας κατά τόν Μεσοπόλεμο: βιομήχανοι, άγρότες και καταναλωτές νοηματοδοτούσαν τήν προστασία μέ διαφορετικό τρόπο, ώστε νά υπερασπίσουν τά βραχυπρόθεσμα συμφέροντά τους. Κατά συνέπεια, ό ιστορικός άπολογισμός τής επίδρασης μέτρων όπως ή δασμολογική προστασία δέν είναι δυνατόν νά είναι μονοσήμαντος, αλλά έξαρτάται από τή σκοπιά και τή θέση τής κάθε κοινωνικής όμάδας: σέ κλάδους μέ δια-

Χρονικό

φοροποιημένη παραγωγή (π.χ., έδω, χονδρά και λεπτά νήματα), ή δασμολογική πολιτική, ευνοώντας όρισμένες έπιχειρήσεις έναντι άλλων, δημιούργησε ανισοροπίες στην παραγωγή και έπέφερε ανακατατάξεις στην πλευρά τής κατανάλωσης.

Τέτοιες συνθήκες μπορεί να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για τήν απόδοση μόνιμων χαρακτηριστικών «στρέβλωσης» σέ όρισμένους κλάδους παραγωγής. Πρός τήν ίδια κατεύθυνση μπορούν να λειτουργήσουν και τά ισχυρά μονοπώλια, τή δράση τών όποιων ανέδειξε ό Πιάννης Κεφαλαΐς. Στην εισήγησή του για τήν περίπτωση τής Power & Traction τόν Μεσοπόλεμο, πρότεινε ότι ή τεχνολογική έξάρτηση από διεθνή κεφάλαια είναι ένας από τούς λόγους για τούς όποιους ένα κράτος μπορεί να όδηγηθεί στην ύπογραφή συμβάσεων μέ έπαχθεις όρους. Έπιπλέον, όρισμένες οικονομικές έπιλογές στρατηγικής σημασίας, όπως οί συμβάσεις για μεγάλα έργα ύποδομής αλλά και οί αναθεωρήσεις τους, μπορεί να λαμβάνονται και μέ πολιτικά κριτήρια: τήν ανάγκη ενός καθεστώτος για διεθνή αναγνώριση, τίς προτιμητέες πολιτικές σχέσεις μέ κράτη-δανειστές και τήν ανάγκη αποσόβησης εργατικών αντιδράσεων. Άνάλογες προτεραιότητες φαίνεται ότι λειτούργησαν και στην περίπτωση τής ίδρυσης τής ΔΕΗ, ή μελέτη για τήν όποία είχε ανατεθεί στην αμερικάνικη Ebasco, στό πλαίσιο τής γενικότερης ύποστήριξης τής έλληνικής μεταπολεμικής ανασυγκρότησης από τό Σχέδιο Μάρσαλ, όπως ανέδειξε μέ τήν εισήγησή του ό Βασίλης Σουλιώτης.

Ή κρίσιμη λειτουργία έξω-οικονομικών παραγόντων στην ιστορία τών άγορών και τών έπιχειρήσεων ανέκυψε εκ νέου και στην πέμπτη και τελευταία συνεδρία, μέ τή Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου και τήν Έλένη Μπενέκη στό προεδρείο. Ό Πιάννης Κοκκινάκης, στή μοναδική εισήγηση τής ήμερίδας πού δέν άφορούσε στην έλληνική οικονομία, μίλησε για τό σύστημα χορήγησης διπλωμάτων εύρεσι-τεχνίας στίς ΗΠΑ (στίς ραπτομηχανές, τίς λινοτυπικές μηχανές και τήν ήλεκτρική βιομηχανία), τό όποιο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στή δημιουργία ή τή διάλυση μονοπωλίων. “Ένα από τά έρωτήματα πού προέκυψαν ήταν τό κατά πόσον έχουν λειτουργήσει και στην Έλλάδα τέτοιου είδους «άθέατες πλευρές» τής οικονομικής ανάπτυξης, και μέ ποιόν τρόπο θά μπορούσαν οί ιστορικοί να τίς έντοπίσουν και να τίς μελετήσουν.

Οί οικονομικές εξελίξεις δέν παράγουν μόνο ύλικά αγαθά, αλλά και ιδεολογίες, πού μπορούν να αποδεικνύονται ιδιαίτερα άνθεκτικές στό χρόνο. Ή δημιουργία τέτοιων ιδεολογιών και ό προσδιορισμός τών παραγόντων πού τίς καθιερώνουν στό διηνεκές ήταν τό θέμα του Χρήστου Καραμπάτσου, ό όποιος έξηγήσε τόν σχηματισμό τών έπιτηδευμένων, διαφορούμενων άπαντήσεων στή μόνιμη έρώτηση περί τής ύπαρξης ή όχι κοιτασμάτων πετρελαίων στην Έλλάδα. Ή παρουσίασή του ήγειρε, έπιπλέον, έρωτήματα για τό κατά πόσον «θετικές» έπιστήμες, όπως ή γεωλογία, διαμορφώνουν τίς θέσεις τους μέ άμιγώς έπιστημονικό τρόπο ή, όπως προτάθηκε, τίς συντονίζουν μέ τίς κρατικές και έπιχειρηματι-

κές πιέσεις. Τό ζήτημα τῆς διαπλοκῆς ἐπιχειρηματικῶν μερίδων καί κρατικῶν συμφερόντων εἶχε κεντρικό ρόλο καί στήν εἰσήγηση τοῦ Χρήστου Τσάκα. Στήν περίπτωση τῆς πετρελαϊκῆς βιομηχανίας, τήν ὁποία μελετᾶ, ἀναδεικνύεται ὁ ρόλος πού διαδραμάτισαν στήν ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας ἰσχυρές ἐπιχειρηματικές ὁμάδες (ἐδῶ, οἱ ἐφοπλιστές) μέ προσβάσεις σέ οἰκονομικούς καί πολιτικούς πόρους τοῦ ἔξωτερικοῦ. Παράλληλα, ὁ συγκεκριμένος τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐπῆλθε ἡ κατάρρευση τῆς δικτατορίας τῶν Συνταγματαρχῶν ἀναζητήθηκε ὄχι μόνο στήν πολιτική σφαῖρα, ἀλλά κυρίως στή διαπλοκή τοῦ καθεστώτος μέ τίς ἐπιχειρηματικές ὁμάδες καί στά περιορισμένα μέσα ἀντιμετώπισης τῆς πετρελαϊκῆς κρίσης.

Συνολικά, ἡ ἡμερίδα ἐπιβεβαίωσε τό συνεχιζόμενο ἐπιστημονικό ἐνδιαφέρον γιά τήν ἱστορία τῆς ἐκβιομηχάνισης τῆς χώρας. Οἱ νέες ἔρευνες πού ἐκπονοῦνται ἀναδεικνύουν τήν πολυπλοκότητα καί τήν εὐρύτητα τοῦ πεδίου. Στό βαθμό πού θά προχωρήσουν καί θά ὀλοκληρωθοῦν, θά συμβάλουν, προσφέροντας μιά ἱστορική προοπτική, στή διαρκή συζήτηση γιά τό παρόν καί τό μέλλον τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Ἡ συζήτηση αὐτή εἶναι σήμερα ἰδιαίτερα ἐπίκαιρη, δεδομένης τῆς στασιμότητας καί ἀβεβαιότητας πού κυριαρχεῖ στό συνολικότερο πεδίο τῆς οἰκονομίας τῆς Ἑλλάδας, πού λειτουργεῖ ἐντός ἑνός ἐξελισσόμενου πλαισίου παγκόσμιων ἀνακατατάξεων.

Στέφανος Ἰωαννίδης